

## GERHARD BAUMGARTNER

## 1.

A kisebbségkutatás területén a legfeltűnőbb változást véleményem szerint a „nemzeti kisebbség” fogalmának használata illetve jelentésének átalakulása jelenti, amint az a kilencvenes évek óta az úgynevezett „cultural turn” kisebbségkutatásban is egyre inkább észrevehető befolyása alatt végbement. E témában még a nyolcvanas években is szinte elképzelhetetlen volt a vita a nemzet fogalmának elméleti háttere nélkül, sőt a különféle nacionalizmus-elméletek a közép- és kelet-európai kisebbségekről folyó diskurzus középpontját is elfoglalták. A régió különféle kisebbségeiről szóló újfajta vita és irodalom elméleti háttérét Ernest Gellner, Miroslav Horch és Eric Hobsbawm a közép-európai nemzet és nacionalizmus tárgykörében született művei képezték, amelyeket Magyarországon tovább termékenyítettek Szűcs Jenő és Bibó István elméleti szempontjai. 1989 után a „nemzeti” tudat genézisének és teoretikus természetének eme megfontolásai helyébe egyre inkább az „identitás” vitája kerül, amelyből a „nemzeti tudat” politikai dimenziói egyre erőteljesebben kiszorultak és kiszorulnak. A „nemzeti identitást” a kilencvenes évektől kezdve elsősorban olyan kulturális ismérvek, mint a nyelv, illetve a viselkedési minták által meghatározott magatartások mentén írták le és kutatták. Ezzel a nyolcvanas évek kisebbség- és/vagy nacionalizmuskutatásának egyik legérdekesebb kérdése tűnt el jobbra teljesen a kutatás látóköréből, nevezetesen a nemzeti tudat konkrét politikai magatartásban – vagyis bizonyos politikai pártok, mozgalmak, követelések támogatásában – való instrumentalizálhatóságának kérdése. Amit az identitás és annak konstituálása megismerésének posztmodern tételezései révén nyertünk, azt a másik oldalon egyre inkább elveszítjük a politikai/társadalmi viselkedési mintákkal való kölcsönhatások vizsgálatának elhanyagolása által.

A másik jelentős változás a migráció kifejezését érinti, amelyik a társadalomtudományi diskurzusban a belső migráció és a kivándorlás helyett a bevándorlás és annak következményei diskurzusává alakult át. A migráció és főleg a migránsok eredetileg pozitív kicsengésű fogalma – elsősorban a kilencvenes évek menekültáradatainak következtében – egyre erőteljesebb negatív mellékízt kap.

Úgy tűnik, a kilencvenes évek óta a kisebbségkutatásban a legnagyobb változás egyrészt a módszerek sokféleségének növekedésében, másrészt a konkrét individuumnak mint a kutatás tárgyának az újramegjelenésében áll. A módszerbeli sokféleség átvételével a kisebbségkutatás a nyolcvanas évek európai társadalomtudományok általános trendjét követte. Amíg a nyugat-európai tudományos üzemmenetben a hetvenes évekig az elkülönülő szakterületek erőteljes specializációja és intézményesedése volt megfigyelhető, addig a nyolcvanas évektől a humán tudományok minden szférájában a kölcsönös módszertani recepció hulláma következett be. Ernest Geller és Anthony Smith antropológusok könyveinek hatása mindaddig példátlan befolyást gyakorolt a közép-európai kisebbségkutatásra, politológiára és történettudományra. Hasonló megvárkódttatást okozott később Edward Said orientalizmusról írott könyvének vitája, hogy csak két nevezetes példát említsünk az eszmék és teóriák hatalmas tárházából.

A posztmodern módszerek bevezetésének egyik legnagyobb vívmánya a társadalomtudományban az individuum mint kutatási tárgy újrafelfedezése. A kisebbségkutatást a hetvenes és a nyolcvanas években lényegében a társadalomtörténet és a szociológia kvantitatív szempontjai jellemezték. Azok a gyakorta igencsak kérdésesnek tűnő próbálkozások, hogy olyan, metodológiailag nehezen megragadható fenoméneket, mint a nyelvi magatartás vagy nyelvi tudat, végtelen táblázatok és statisztikai kiértékelések révén ragadjanak meg, a publikációkat gyakran „adattemetővé” változtatták, amelyek korlátozott értékkel bírtak, legfeljebb a munkák olvashatatlanságát erősítették. Az efféle diskurzusokban az individuum mint olyan meg sem jelent.

A társadalomtudományokban a „linguistic turn”-nek köszönhető, hogy hangsúlyozása révén a konkrét személyek „tudatának” diszkurzivitása – Sigmund Freudra, Jacques Lacanra, Michel Foucault-ra, Jacques Derridára, Jean-François Lyotard-ra, Hayden White-ra vagy Franklin R. Ankersmitre támaszkodva – újra bekerült a kutatás centrumába. Ugyanekkor létrehozták e biográfiai források elemzésének egy teljesen új eszköztárát, amely immár lehetővé teszi a személyes identitás, a társadalmi diskurzusok és az össztársadalmi fejlemények kölcsönhatásainak kimutatását és analizálását. Tehát ha ma a források mást mondanak nekünk, mint húsz évvel ezelőtt, s ha az interjúk másképp készülnek és másféle módon elemzzük őket (legalábbis tisztán elméletileg), akkor mindezt ezen nagy változásnak köszönhetjük.

## 3–4.

A nemzeti identitásnak az utóbbi húsz évben megváltozott szerepét, a legegységértelműbben, a különféle „nemzeti” pártok felemelkedése mutatja Európa szinte összes országában. A nyolcvanas évek kisebbségi jogokról szóló diskurzusát egyrészt egész Európában újra felelevenítették az általános emberi jogok széleskörű vitájának keretei között – a „kisebbségek reneszánszáról” beszéltek –, másrészt a Helsinki Egyezmény aláírásával elterjedt Közép- és Kelet-Európában is. A biztosított illetve megtagadott kisebbségi jogok hirtelenjében a kelet-európai rezsimek demokratikus jellegének lakmusztesztjévé váltak, helyesebben mondva bizonyítékul szolgáltak az úgynevezett létező szocializmus rezsimeinek kifejezetten antidemokratikus voltára.

Ebben az összefüggésben különösen érdekesnek tűnik számomra, hogy több kommunista rezsim a nyolcvanas években éppen Helsinki következményeként tért át egyfajta nemzeti előjelű populista kultúrpolitikára, például Bulgária Todor Zsivkov és lánya, Ljudmilla alatt a szélsőségesen nacionalista és törökellenes politikájára. De a nyolcvanas években más közép-európai államokban is tapasztalható volt a hivatalos kultúrpolitika „nemzeti” népi kultúra felé fordulása. Az, hogy a „nemzeti” témák 1989 után a politikai táborok képződésében egyre fontosabb szerepet játszottak, valószínűleg egyrészt Kelet- és Közép-Európa hagyományosan kulturálisan értelmezett nemzetfogalma okozta, másrészt viszont talán a nyolcvanas évek nemzeti kultúrpolitikai kísérleteinek a mobilizálási próbálkozásai is, amelyek a kulturális elhatárolódás formáit ismét szalonképessé tették.

Az, hogy mindez Nyugat-Európában néha csak nehezen érthető, már azzal a lényegi különbséggel is magyarázható, hogy Kelet- és Közép-Európától eltérően Angliában és Franciaországban a „falu” sohasem volt valamiféle társadalmi utópia színtere. Alon Confino az identitásképzés tipikus kontinentális formáját meggyőzően elemezte 1997-ben megjelent *Lokale als Metapher des Nationalen* című könyvében.

Osztrák szempontból érdekes, hogy a nemzeti identitás és kultúra eme diskurzusait nagyon sokáig csakis Karintia és Burgenland nyelvi kisebbségeihez tartozók folytatták – no meg német nemzeti ideológusok egy teljesen marginális csoportja. Az osztrákok többsége e vita elől stájerként, salzburgiként, tiroliként, vorarlbergiként etc. a regionális identitásba menekült. Ennek megfelelően Ausztriában a mai identitásviták sem

a német – nem német, hanem a helybéli – idegen identitás mentén folynak, amely sokkal inkább kapaszkodik a vallásba, mint a nemzeti hovatartozásba. Csak így válik érthetővé az FPÖ és BZÖ politikusainak kétségbeesett igyekezete, hogy jó katolikus mivoltukat bizonygassák. Jörg Haider szentté avatási eljárása beindításának teljesen komolyan felvetett ötlete e fejlemény csupán egyik bizarr eleme. Ez a fejlődés az osztrák kisebbségi diskurzus teljes átalakulásához vezetett 1989 után. A hetvenes évekig a „nemzeti” osztrák kisebbségnek, mint olyannak a dél-tiroliak számítottak, az osztrákok többségében csupán a nyolcvanas években tudatosult, hogy Ausztriában élnek nem német nyelvű kisebbségek. A dél-tiroli regionális autonómia egyre erőteljesebb kiterjedésével azután maguk a dél-tiroliak váltak a kisebbségi jogok legvehemensebb védelmezőivé és az Ausztriában élő szlovének, horvátok és magyarok legnagyobb támogatóivá, ami nagyon nem tetszett a tradicionális német nemzeti csoportosulásoknak, valamint a regionalista – jobboldali pártoknak, az FPÖ-nek és a BZÖ-nek.

Már csupán az Európai Unió belső mechanizmusai is biztosítják, hogy az etnikai vagy nemzeti identitás, a multikulturalizmus és a kisebbségi ügyek kérdései a jövőben sem veszítik el szerepüket. Amint Friesland, Dél-Tirol vagy Burgenland példája is mutatja, az Európai Unió újraelosztó gépezete a regionális identitás erősödéséhez vezet, ami gyakran együtt jár egész népességcsoportok „reeticizálásával”. Az etnikai, nyelvi és kulturális kisebbségek támogatási mechanizmusai révén egyes régiók további pénzeszközöket szerezhetnek a központi brüsszeli büdzséből, ami igen gyorsan vezet el a korábban marginálisnak számító jellegzetességek újraértékeléséhez. Azok a régiók és helyi elíttek, amelyek ezt ki tudják használni, az Európai Unión belül az egyesülési folyamat nagy nyertesei közé tartoznak. Miközben tehát az egyes nemzetállamok szintjén a politikai táboroknak az etnikai –nemzeti jellemzők segítségével zajló képződését figyelhetjük meg, amelyet csak nehezen felismerhető és elkülöníthető szociális, gazdasági és politikai-társadalmi helyzetek idéztek elő, addig az Európai Unió mechanizmusai a maguk regionális-politikai intézkedéseivel ezzel szemben hatnak. Véleményem szerint e téren a jövődő fejlemények elsősorban attól függnek majd, miként alakulnak az erőviszonyok a brüsszeli központi instanciák és a nemzeti kormányzati kompetenciák között.

## 5.

*A burgenlandi határmentiség-kutatásaikkal talán az elsők között voltak, akik az etnikai együttélés történeti gyökereire és a vasfüggöny okozta kulturális és etnikai problémákra rávilágítottatok Ausztriában. Sokat fáradozott azon, hogy egy multietnikus, többnyelvű, regionális tankönyv készüljön, mely a határmenti népcsoportok közös történetét foglalja össze. Hol tart ma a történetírás egy ilyen új kánon megteremtésében?*

Burgenland és Nyugat-Magyarország történelmének azok a kutatásai, amelyeket a nyolcvanas években számos kollégával együtt végeztünk, azon a próbálkozáson alapultak, hogy megkérdőjelezzük a hagyományos kisebbségi diskurzusokat, a maguk vak bizalmával a népszámlálási adatok iránt, mégpedig dekonstruktivista módszerekkel és a mikrotörténelem eszközeivel, bevonva a politológia, a szociológia és a nyelvtudomány felismeréseit is. A módszertani recepció és a módszertani keveredés által próbáltuk meg megkérdőjelezni az etnikai ellentétek Robert Adolf Kann-féle kanonizált ábrázolását. Számomra szimptomatikusnak tűnik, hogy a kutatásokat Andreas Moritsch, a karintiai szlovén történész kezdeményezte és nem Ausztria, hanem a European Science Foundation finanszírozta. A közelebbi vizsgálódások során ugyanis a régió irodalomtörténeti, társadalomtörténeti és antropológiai vizsgálati eredményei mind egy irányba mutattak, nevezetesen hogy Pannónia multietnikus régió volt, többnyelvűségi hierarchiával és többnyelvűségi dinamikával, s hogy a politikai részvételben az etnikai-nyelvi valamint a vallási hovatartozás megjelenésével a politikai táborképződés jelei is működni kezdtek, így sok ember nevet, nyelvet, sőt még vallást is váltott, néhány esetben akár többször is. Az immár negyven éve megrendezésre kerülő mogersdorfi kultúrtörténeti symposion ebben az összefüggésben jelentős szerepet játszott az osztrák, magyar, szlovén és horvát tudósok közötti tudáscserében. Az osztrák-magyar nemzeti történelmen, a katolikus és evangélikus egyháztörténeten, a német, a horvát és a magyar kisebbségi diskurzusokon túlmutató regionális történeti ábrázolás kísérlete mindazonáltal még mindig a kezdeteknél tart – már csak azért is, mert e kutatási eredmények 5–6 különféle nyelven születtek és Magyarországon megyei szinten sok, társadalmi-gazdasági fejlődés szempontjából releváns, kvantifikálható adatot egyszerűen nem gyűjtöttek össze vagy nem publikáltak.

Én személyesen még mindig azt gondolom, hogy a határokon átnyúló regionális történelem, amelyik a határeltolódások hatásait való-

ban egyértelműsíteni tudná, a közösségi és az együvé tartozási tudat létrejötte szempontjából rendkívüli fontossággal bírna. Véleményem szerint mindez csakis a módszerek keverésével hajtható végre, amely a különféle szempontokat gyümölcsözően képes egymáshoz viszonyítani – olyan szándék ez, amelyet Richard J. Evans *In Defense of History* című könyvében úgy hiszem mesterien megvédelt. A modern humán tudós számára, aki kisebbségi kérdésekkel és az identitás általános kérdéseivel foglalkozik, foglalkozásának mindennapjaihoz tartozik a legkülönfélébb diskurzusok földolgozása, amelyek e témában egy társadalmon belül léteznek, de az a felismerés már nem mindig, hogy az ő tevékenysége is része egy efféle nyilvános diskurzusnak, amelynek eredete meghatározott társadalmi konstellációkban rejlik. Az amerikai antropológus, Marvin Harris Európában sajnos alig ismert szempontjai itt, akárcsak másutt is, számomra rendkívül gyümölcsözőnek tűnnek. Csak ha meg tudjuk magyarázni, hogy miért lehetséges ma egy olyan párt, mint a Jobbik és Szlovéniában Slavoj Žižek körül miért képződött egy „ljubljanai Lacan-iskola”, csak ekkor tudunk talán Pannóniáról is egy olyan sűrű és átható történelmet írni, amint azt Orlando Guiges Oroszországról szóló könyveivel megtette. De ehhez talán a kívülálló előítéletmentes kritikai távolságtartására is szükség van, aki a helyi és regionális diskurzusokba nem bonyolódott bele.

Németből fordította: *Mesés Péter*